
Entre la resiliència i la reincidència: les mutacions socials de la COVID-19

ANDREU DOMINGO

Universitat Autònoma de Barcelona

Institut d'Estudis Catalans

adomingo@ced.uab.cat

RESUM

L'article presenta els principals resultats de la recerca «Les mutacions socials de la COVID-19. Una mirada multidisciplinària» endegada per la Secció de Filosofia i Ciències Socials (SFCS) de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) durant els anys 2021 i 2022, per a valorar l'impacte de la pandèmia als territoris de parla catalana per un equip que representa algunes de les diferents disciplines integrades a la SFCS: demografia, dret, economia, ciències de la comunicació, política educativa, geografia, antropologia, història de les fronteres, psicologia educativa i sociologia. El fil conductor de l'anàlisi ha estat interpretar l'impacte de la pandèmia com una crisi de governabilitat, en la qual la resposta de les diferents disciplines de les ciències socials cal considerar-la com una manera més de lluitar i preservar la vida individual i col·lectiva. Un cop afirmada la resiliència, en què la recerca epidemiològica i farmacèutica així com l'esforç del sector sanitari han estat cabdals, es parla d'un efecte conjuntural. Això no obstant, més que un retorn a la normalitat ens trobem amb la reincidència accelerada de les tendències més negatives apuntades amb anterioritat i el que pot significar a una escala temporal ampliada una fractura del sistema.

---

1. Abordatge des de les ciències socials de l'impacte de la COVID-19

Si en l'emergència sanitària l'epidemiologia i les ciències de la salut es varen situar comprensiblement a l'avantguarda de la reacció a una pandèmia causada per un virus fins aleshores desconegut, el SARS-CoV-2, les ciències socials, després de tres anys des dels primers brots reconeguts a l'Àsia, el 2019, amb més perspectiva i dades, poden aportar una visió enriquida i més reflexiva. No només es tracta de mesurar l'impacte sobre els diferents objectes de les ciències socials —economia, cultura, dret, espai, població, entre d'altres— i de proporcionar un balanç des de cadascuna de les disciplines. A més, s'hi aporta una valoració de les mirades creuades sobre un impacte que des del principi ja es va qualificar de sindèmic, per significar que superava l'estricta crisi sanitària. Al mateix temps, s'interpreta part del metadiscurs desenvolupat davant d'una catàstrofe inesperada —tot i que previsible—, amb conseqüències sistèmiques o que fa aflorar contradiccions generals del sistema econòmic i social en el qual es mou.

El text que aquí es presenta és el resultat de la voluntat de la Secció de Filosofia i Ciències Socials (SFCS) de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) d'avaluar, de manera multidisciplinària i per als territoris de parla catalana, quin ha estat l'impacte de la pandèmia. Per això es va plantejar una recerca de dos anys a desenvolupar en 2021 i 2022, que duia com a títol «Les mutacions socials de la COVID-19. Una mirada multidisciplinària». D'aquesta recerca han sorgit dos productes principals. En primer lloc, un informe tècnic que reflectia l'evolució de la pandèmia des de març de 2020 fins al setembre de 2021, penjat a la pàgina web de l'IEC, amb el títol *Impacte social de la COVID-19. Una mirada multidisciplinària*. I, en segon lloc, un llibre amb voluntat de divulgació, que en la mesura del possible s'havia actualitzat fins a finals de 2021, publicat amb el títol *Les mutacions socials de la COVID-19*. El títol de «mutacions socials» que ja es recollia en la recerca inicial volia emfatitzar com l'impacte de la pandèmia era canviant amb el temps, però sobretot com es produïa més enllà de la biologia, de la interacció del virus amb l'espècie humana, per abastar la interacció amb les poblacions amb les quals entrava en contacte en el seu vessant social. Així es va posar l'accent en aquest mateix fenomen des dels diferents interessos de les ciències socials: la demografia, el dret, l'economia, les ciències de la comunicació, la política educativa, la història de les fronteres, la geografia, l'antropologia, la psicologia educativa i la sociologia. Per descomptat, no són totes les disciplines possibles, ni tan sols totes les que estan representades a la SFCS. D'alguna manera, es pot considerar un esforç complementari a la primera reacció del conjunt de l'IEC, que va organitzar un cicle de conferències sobre la pandèmia el mateix any 2020 amb la intervenció de membres destacats de les diferents seccions de l'Institut i d'experts externs (IEC, 2021).

Tant l'informe com el volum al·ludits acabaven amb sengles epílegs on els coordinadors de la recerca, Mercè Barceló i Andreu Domingo, en feien una avaluació de conjunt, més que un resum. El primer s'anomena «Ciències Socials i immunologia biopolítica als Països de parla catalana» (Domingo i Barceló, 2022a), el segon du el títol «Dos anys i un dia de pandèmia» (Domingo i Barceló, 2022b). Aquest article es pot considerar, doncs, una continuació d'aquests dos epílegs

precedents. També per a aquests textos ha passat el temps, tot i que, com és lògic, conservem el mateix discurs vertebrador enfilat en la biopolítica i la immunologia política de la societat. Es tracta l'impacte de la pandèmia sobre les poblacions (sobre la mortalitat, la fecunditat i les migracions), les institucions i les llibertats dels ciutadans, l'economia, el sistema educatiu —en concret les polítiques educatives—, el sistema comunicatiu, la mobilitat i els transports, les lluites veïnals, la incidència diferenciada segons el territori i la frontera com a lloc d'intercanvi i de separació —en uns territoris que pertanyen a cinc administracions diferents i tres estats—, però també sobre les ciències socials i els investigadors, en especial del camp de la sociologia, que durant aquest temps van haver d'organitzar el seu temps, la seva vida i les recerques d'una nova manera.

Així doncs, partirem de l'excepcionalitat provocada per la irrupció de la pandèmia i la mobilització dels dispositius biopolítics per part d'estats i organitzacions supraestats, i de la progressiva creació d'immunitat del cos polític, a la qual també hi han contribuït les ciències socials. Abordarem com ha evolucionat la idea de «retorn a la normalitat» des de la fi del desconfinament fins a la sortida de la pandèmia, que sembla definitiva. Acabarem amb algunes reflexions sobre els conceptes de resiliència i reincidència com a balanç de l'impacte de la pandèmia als territoris de parla catalana, en certa mesura extrapolables al conjunt global.

2. Excepcionalitat i biopolítica

El fil conductor que ja vàrem dibuixar a l'epíleg de l'informe és la interpretació de la crisi sanitària en concret i la sindèmia associada en general com una crisi de governabilitat en el sentit biopolític que va enunciar en el seu moment Michel Foucault (2001). Apuntàvem aleshores, i ho podem ratificar veient els resultats, que la lògica de reacció a la pandèmia es va plantejar en termes biopolítics amb la pregunta essencial subjacent: «A qui hem de salvar i a qui hem de deixar morir?». Interrogant que va derivar al món sencer en la fórmula sintètica que representava la disjuntiva entre salut i economia. Calia triar. Donades les característiques diferencials de l'afectació en l'estructura d'edat —com s'assenyalava en el capítol demogràfic, amb una incidència més elevada de la mortalitat entre els majors de setanta-cinc anys—, aquest fals dilema va evolucionar cap a un pretès enfrontament generacional entre «joves i vells». Vist així, es tractava de protegir la gent gran mitjançant uns estrictes controls sobre la mobilitat de la població i la distància física entre persones o, al contrari, de salvar els joves i els infants, en nom de la continuïtat de l'activitat econòmica i la possibilitat de futur per als primers i de la formació per als segons. La formació es conceptuava cruament, doncs, com la inversió en capital humà que havia de donar beneficis futurs. En aquesta dicotomia, la governabilitat es considerava com l'acció de l'Estat, i el concepte d'excepcionalitat, seguint la lectura que a partir de Carl Schmitt en feia el filòsof Giorgio Agamben (1998), era la norma de la governabilitat, que generava la discussió sobre seguretat i llibertat. La situació excepcional ressonava a la declaració de l'estat d'alarma. I va animar el debat polític sobre l'objectiu més o menys ràpid d'assolir «la immunitat de ramat».

A l'Estat espanyol, com molt bé s'ha subratllat des del dret, l'opció recentralitzadora que es va escollir des del principi va convertir «la unitat» en el concepte galvanitzador de l'esforç per superar la pandèmia —una mena de mantra sanador— i es va desestimar l'aplicació de les lleis de sanitat en favor de l'estat d'alarma. Això no només va representar un greuge contra l'Estat de les Autonomies (la pròpia ordenació política de l'Estat), sinó una renúncia manifesta a la memòria (experiència) institucional en la gestió sanitària (Barceló *et al.*, 2022). Decisió criticable no únicament per la limitació del Govern autònom i dels drets individuals, o per la pèrdua d'eficiència. També ho és perquè va engreixar negocis paràsits justificats des de l'ús de les aplicacions informàtiques per al control de la població fins a la propaganda sobre les «*smart cities*», tot per a major glòria del que s'ha anomenat «capitalisme de la vigilància» (Zuboff, 2019), emmirallat en l'eficiència del règim autoritari xinès en la contenció del contagi. La recent crisi de «cohesió territorial», com des de l'Estat espanyol es fa referència al fallit procés constituent català, pot explicar sens dubte la insistència en els missatges unitaristes, la vergonyosa posada en escena militar de les primeres setmanes i la mal confiança envers l'administració autonòmica. Però la temptació a caure en les respostes autoritàries i tecnocràtiques —no exclusives de l'Estat espanyol— ha de ser llegida com la manifestació d'una inèrcia anterior de degradació democràtica, en què el poder judicial suplanta les tasques del legislador. Aquest replegament en les fronteres de l'Estat, malgrat que l'eslògan seguia sent que «el virus no coneix fronteres», ha estat especialment palès quan s'analitza les contradiccions de les zones transfrontereres. Es tracta del paper, de vegades ambigu, de les regions que s'han vist afectades pel tancament de fronteres i el control derivat de les decisions de l'Estat francès i l'espanyol, i la cooperació de la xarxa sanitària, simbolitzada per la coordinació dels serveis hospitalaris d'ambdues bandes de la frontera (Camiade *et al.*, 2022).

Dels balanços que s'han presentat pot sorprendre que després de tot aquest discurs, el plateret de l'economia ha quedat aparentment molt més malmès que el de la salut, sobretot si ho comparem amb l'anterior pandèmia de 1918, amb una caiguda del PIB de l'11 %, com se'ns explicava a l'informe d'economia (Carreras, 2022). Això, com se subratlla, tradueix l'augment de valor de la vida humana. En termes absoluts, és a dir, en pèrdua de vides humanes, amb vint-i-cinc mil defuncions de mitjana com a sobremortalitat atribuïble a la COVID-19 en comparació als anys anteriors, destaca clarament la ràpida i eficient reacció que va suposar el descobriment i l'aplicació de les vacunes, que van frenar les defuncions allà on arribaven. En aquest saldo, però, haurem d'advertir que la pèrdua d'1,5 anys en esperança de vida de 2020 i 2021 respecte als dos anys anteriors, al màxim català —inferior encara en el cas valencià (0,6 anys) i balear (0,2 anys)—, en contrast amb els onze anys de la pandèmia de grip de 1918, amaga una incidència de la mortalitat per edats molt diferent en una i altra pandèmia: mentre que la de la COVID-19 ha afectat les franges més grans, la grip de fa un segle va incidir en edats joves i infantils. Això explica que el seu pes en el còmput de la mitjana que representa l'esperança de vida al néixer ha estat molt menor en aquesta segona pandèmia que en la primera, com també s'espera que ho sigui la recuperació dels anys perduts, això incloent tant la possible subestimació pel registre

de la mortalitat causada directament per la COVID-19, com la mortalitat diferida encara per estimar produïda per l'estrès al qual s'ha sotmès tot el sistema sanitari. El paisatge marcat per les tensions inflacionistes que ens ha deixat la pandèmia, provocat per la crisi de subministraments amb una demanda creixent paral·lela a la represa de l'activitat econòmica —que havia fet somiar alguns amb uns nous «bojos anys vint»—, s'ha agreujat en el que sembla una estagflació precipitada per la crisi ocasionada per la invasió russa d'Ucraïna el febrer de 2022.

L'impacte econòmic ha anat més enllà d'una estimació de costos final encara per fer. Ha estat el curtcircuit dels processos neuronals del mercat el que ha pres una rellevància extraordinària. El parèntesi forçat que va significar el confinament i la distància física sobre activitats econòmiques fonamentals, va posar en qüestió el que entenem per «normal». La suspensió de l'activitat econòmica i de tota la mobilitat en la contaminació atmosfèrica i acústica de les grans ciutats ha resultat un dels exemples més explotats mediàticament. Però en la recerca ha quedat clarament reflectit en l'àmbit local amb el capítol dedicat a la mobilitat (Boira *et al.*, 2022): en la significació de l'aturada, però també en la desigual distribució dels perjudicis ocasionats per la crisi. Si l'acceleració dels fluxos de persones, capitals i mercaderies, juntament amb el de la informació, es pot considerar la xarxa neuronal de la globalització en el nou mil·lenni, l'aturada ha palesat la dependència de les economies d'aquesta mobilitat, així com l'asimetria entre el balanç sanitari i l'econòmic, amb l'exemple dels territoris de parla catalana sota administració espanyola. Hem vist primer la desigual petja que ha deixat sobre la salut i l'economia, per exemple a les Illes Balears, amb una incidència mínima de la mortalitat en termes d'esperança de vida i, en canvi, una magnificació de les conseqüències de la interrupció de la mobilitat, de la qual depèn el sector turístic, a part de l'especificitat de la insularitat. Però també s'ha comprovat que ni les poblacions ni els barris han patit el mateix xoc derivat dels canvis introduïts en la mobilitat de les persones. Les poblacions socioeconòmicament més vulnerables —que empraren el transport públic quan aquest servei es va reprendre—, amb unes condicions d'habitatge pitjors i unes activitats de més risc de contagi, van patir un risc superior a la resta. Aquesta vulnerabilitat si l'estenem a l'activitat també ha presentat un clar biaix per gènere (amb les dones més dedicades al treball de cura), edat (tant joves com vells) o origen (els immigrants sobrerrepresentats a les activitats de risc i amb pitjors condicions residencials), amb col·lectius que han estat més exposats al virus. El mateix es pot afirmar dels territoris on es concentra aquesta població, amb el còmput d'una major afectació als barris de menor renda mitjana. Plovia sobre mullat.

També ha plogut sobre mullat si considerem l'efecte no desitjat sobre el català i l'ecosistema comunicatiu que han provocat les conseqüències de la pandèmia, amb l'augment d'uns continguts en *streaming* i de les plataformes on el català està infra-representat per no dir exclòs, en pro de les lleis del mercat, dins un Estat que es despreocupa de les llengües que no siguin el castellà (Coromines Piulats i Martori Munsant, 2022). Però aquest efecte sobre els mitjans no es redueix a l'economia. Primer haurem de situar-lo en el context previ de la pèrdua de confiança en l'Estat com a productor de veritat social, cosa que s'explica per l'expulsió de la veritat del discurs i

l'acció política, com ja va anticipar a mitjans dels anys setanta del segle XX Hannah Arendt (2017), el que a partir de 2016 s'ha anomenat postveritat (Domingo, 2018). Aquesta pèrdua de confiança en l'Estat també s'ha reflectit en la davallada del consum dels mitjans públics de comunicació, que ha obert l'aixeta per al turbulent i llotós doll de falses veritats canalitzades a les xarxes socials, les quals, com unes caixes de ressonància, engrossien les bombolles cognitives on es covaven i s'inflaven les teories de la conspiració i negacionistes. El recurs al *fact-checking*, contaminat ell mateix de la instrumentalització partidista, ha perdut eficàcia enmig de tot el soroll comunicatiu quan no ha contribuït a una extensió de la desinformació, o del que s'ha batejat com «infodèmia». Aquests efectes no es poden deslligar de les conseqüències de la pandèmia en l'acceleració de la tendència a la concentració de mitjans que ja s'havia observat amb anterioritat, la combinació de la davallada dels ingressos provinents de la publicitat, l'ajornament de la generalització del pagament per continguts a les publicacions digitals i el creixement del consum de la informació via xarxes socials ja esmentat. La informació de qualitat, fonamental per a la corresponsabilització de la ciutadania en la gestió de la crisi pandèmica, ha sucumbit massa sovint al paternalisme que desprenia l'opció autoritària denunciada en el terreny jurídic, quan no ha sotsobrat en les aigües de la postveritat.

Si observem l'afectació a la comunitat investigadora, com ens proposa la psicologia educativa (Castelló *et al.*, 2022), també podríem dir que plou sobre mullat. Ha estat la baula més feble de la cadena d'un sistema de recerca escarransit que s'ha vist afectada: els joves amb posicions acadèmiques més precàries i les dones que han vist com s'aguditzava la tensió entre vida laboral i familiar en el context del confinament i el teletreball. Els desequilibris de gènere s'han fet palesos en les condicions de treball i en la contradicció elemental entre treball productiu i reproductiu. O, dit d'una altra manera, també aquí s'ha posat en evidència la importància i la devaluació paradoxal dels treballs de cura, amb un clar biaix de gènere. I tot això a pesar que l'adaptació a unes noves condicions (tant en la recerca pròpiament dita com en l'activitat docent) venien marcades per les competències en les noves tecnologies que demanava l'adaptació al teletreball, que a priori podríem creure més difícils per a aquelles generacions analògiques més grans. Però, igual que en l'economia en general, la pandèmia també ha representat en el sistema de recerca un curtcircuit, ja que el recurs al teletreball no ha pogut reemplaçar satisfactòriament les trobades professionals com ara els congressos i seminaris, i totes les interaccions —científiques i polítiques— que s'hi donen normalment han quedat reduïdes a l'exposició de resultats. La contrapartida que ha significat l'esforç per agilitzar les publicacions científiques, visible a les revistes més prestigioses en el terreny de la salut, ha pagat el preu de cert oportunisme i banalitat en les aportacions. L'emergència sanitària provocada per la pandèmia ha engrandit la bretxa entre les anomenades «ciències dures» i la resta, ja existent prèviament, en un sistema orientat a la producció de beneficis (amb el nord de la «patent») i supeditat als interessos empresarials. Cal remarcar que la ironia es troba en el fet que la descoberta de la vacuna ha vingut facilitada per la recerca bàsica, i que ha estat la inversió pública la que l'ha impulsada de manera determinant. Comprensiblement, les ciències de la salut han estat considerades prioritàries, mentre que, com ja veurem, les ciències socials

també posaven el focus en les primeres afectacions de la pandèmia. Aquesta canalització ha estat sancionada així que s'ha reprès el procés de subvencions i avaluador, tant per l'administració pública com pel sector privat, començant per les beques proveïdes per la banca.

3. La resposta immunològica

El desplegament de mecanismes biopolítics per fer front a la pandèmia va incloure des del principi la creació de respostes immunològiques, analogia encunyada per Roberto Esposito, com ara les mesures adoptades per enfortir el poder de preservar la vida individual i de la comunitat que alhora afavoreix la salut del cos polític de l'Estat nació (Esposito, 2011). Aquesta resposta immunològica comprèn la reacció institucional, la de les poblacions, i per a nosaltres també l'activitat investigadora en general, i la de les ciències socials en particular, primer en la comprensió del virus i la seva transmissió, però també de l'abast de la pandèmia més enllà de la recerca biomèdica i de les estratègies que es podien desplegar per a superar-ne els efectes més indesitjables.

Podríem encabir dins d'aquesta resposta decisions clau en el camp de la política econòmica, com ara descartar les polítiques austericides que es varen adoptar a la gran recessió de 2008 i apostar per programes pal·liatius per a sostenir la inactivitat forçada, com per exemple els ERTO, conjuntament amb la injecció de diner que ha representat el programa Next Generation. Malgrat tot, cal assenyalar l'existència de greuges comparatius en els ajuts econòmics, corresponents a la situació financera dels països de la Unió Europea, i que està per veure a la fi qui es beneficiarà del gruix de les subvencions i si aquests ajuts realment s'han dirigit, com n'era l'objectiu enunciat, a facilitar la transició cap a una economia verda o a mitigar les desigualtats.

L'esfera de la política educativa ens proveeix d'una òptica privilegiada per a observar aquesta construcció immunològica, en un punt tan essencial com l'educació per la reproducció social. Ens servirà de paradigma per a entendre les contradiccions a les quals s'ha vist abocat el sistema. Així, si bé cal destacar la reacció ràpida i unànime de les administracions, en el que podem prendre també com un exemple de governabilitat d'amunt cap avall —des de la UNESCO i l'ONU als consells escolars—, al mateix temps que s'apuntava com a prioritària l'adopció de polítiques d'equitat i inclusives, s'ha passat en canvi de puntetes sobre les raons estructurals que provoquen les desigualtats que pretesament es vol combatre (Sureda Garcia i Miquel Lara, 2022). D'aquesta manera també es palesava la contradicció de fer èmfasi en l'aplicació de noves tecnologies per poder donar continuïtat a les classes i en el fet que l'escola depassa l'entorn educatiu, mentre que, alhora, s'oblidava l'assumpció de tasques de tipus assistencial. Així, la insistència en la capacitació digital del professorat i de l'alumnat, i la pretensió d'alfabetització digital de l'entorn familiar, no han pogut resoldre la bretxa digital que palesava les desigualtats estructurals, les quals se suposava que el sistema educatiu havia de combatre. Per altra banda, igual que s'ha

observat en el cas dels treballadors del sector sanitari, per al professorat en general la consideració de «personal essencial» i les lloances públiques de reconeixement de la seva tasca, van servir per alimentar un sistema que requeia sobre el voluntarisme dels treballadors. No només no es considerava la dotació material dels mitjans tecnològics necessaris per a normalitzar l'ús de les TIC, sinó que s'ometia deliberadament les condicions materials i humanes mínimes de caire estructural que fan possible aquest accés entre les poblacions etiquetades com a «vulnerables» o les limita a l'espai físic de l'escola (metres quadrats de l'aula, dotació d'aparells informàtics o la millora de la proporció de professorat per alumne, per exemple). D'aquesta manera, tenim l'efecte pervers que una institució com l'escola pública, defensada com la garantia per equilibrar les desigualtats de partida dels alumnes, esdevé una peça més de la reproducció de la desigualtat. Res no sembla que hagi canviat, ni en el discurs de les organitzacions supraestatals ni en el de l'administració local, no només perquè els problemes identificats com a principal impacte de la COVID-19 són els mateixos que abans, sinó perquè el discurs, l'enfocament i l'estratègia per fer-los front presenten escasses diferències, enquadrats en la gestió de riscos i dirigits a la «formació de capital humà» i la pèrdua que la pandèmia pot suposar per satisfer les demandes futures del mercat (mesurades a la fi com ocupabilitat perjudicada per la capacitat disminuïda). Com hem dit, la narrativa generada per les resolucions supranacionals ha servit de guió per a la resposta de les diferents administracions de l'Estat, com a discurs normatiu i prescriptiu, a part d'hegemònic. D'aquesta manera, es pot veure com el suposat enfrontament que sol presentar-se com a nucli de la tensió de la globalització, és a dir, la pugna entre les institucions supraestatals i l'Estat, es desdibuixa, ja que en l'essencial, en la forma de govern, estan d'acord, i totes han adoptat un discurs que emana des de dalt, basat en la retòrica de la gestió neoliberal i encaminat a «augmentar la resiliència».

Però el desplegament de dispositius institucionals no ha estat ni de bon tros l'única resposta immunològica. En aquest sentit, l'autoorganització popular, de la societat civil, que en aquest volum ha estat il·lustrada per l'estudi de cas dels moviments urbans a la ciutat de València, es pot considerar un exemple modèlic (Moncusí Ferré i Fioravanti Álvarez, 2022). Ho és com a primera resposta a la situació fora del comú que representava tant la pandèmia en ella mateixa com la declaració de l'estat d'alarma d'uns moviments creats en la seva majoria per lluitar contra les desigualtats i discriminacions existents. Des de les del propi barri, objectiu principal de les associacions veïnals més veteranes, fins a les de gènere assumides pel moviment feminista, les d'origen per les associacions antiracistes, les de desigualtats globals pel moviment altermunicipalista o l'antimilitarista. En general, són tots aquells moviments on conflueixen les lluites intersectorials. El que es va palesar des dels primers moments de la pandèmia era la capacitat d'autoorganització i suport mutu de totes elles, i l'activació de xarxes de solidaritat que reforçaven o creaven vincles veïnals prèviament erosionats. És notable com aquesta mobilització no només desmentia les precaucions d'una administració tendent a infantilitzar la població, sinó que es veia abocada a contrarestar els efectes perversos que la mateixa administració estava introduint en la seva voluntat de limitar els estralls de la pandèmia. N'és un exemple el recurs a la comu-

nicació digital que exclouïa o discriminava les persones amb dificultat per accedir-hi o les generacions menys capacitades per a l'ús de les noves tecnologies (moltes vegades era el si de la família que solucionava aquestes mancances). En aquest sentit, també es va visibilitzar l'esclerxa generacional dels moviments urbans, amb un avantatge operacional d'aquelles associacions els integrants de les quals fossin majoritàriament joves, amb generacions natives digitals. La implantació territorial d'aquests moviments explica també que la lluita per l'espai públic esdevingués un nucli de les accions: des de contrarestar l'acció disciplinària assumida pel veïnatge en els anomenats «polícies de balcó», fins a la contradicció que representava la limitació de l'ús de l'espai públic en les restriccions a la mobilitat i la declaració de franges horàries per a la circulació, i l'apropiació de l'espai públic, terrasses generalment, per part d'empreses privades que es va consentir com a torna de l'aturada forçosa que varen patir els negocis de restauració.

Finalment, com dèiem, la recerca en general i la recerca en ciències socials particularment, han de ser considerades com a contribucions a la immunologia del cos polític. De sobte, els governants van dipositar les seves esperances en el camp científic. Aquest reconeixement, de vegades utilitzat com a escut protector —pensem en la polèmica sobre l'existència o no del famós «comitè d'experts» que se suposava que consultava el Govern espanyol—, va exaltar la figura de «l'expert». Fins a cert punt es podia considerar un desplaçament de la responsabilitat biopolítica en l'expert. Exaltació que contradeïa el menyspreu que el populisme nacional projectava en aquesta figura com a part de l'elit acusada de causar tots els mals que pateix el poble. En aquest sentit, la figura del científic ha estat percebuda de manera dual. Per una banda, va accedir als mitjans de comunicació durant la crisi pandèmica, cosa que de retruc hauria afavorit una certa divulgació científica en menor mesura de les ciències socials, i va capitalitzar la credibilitat que la classe política sembla haver definitivament perdut. Per l'altra, al contrari, va crear lideratges mediàtics més o menys impostats que esdevingueren la diana de les ires populistes atacades per l'extrema dreta. Si ens centrem en les ciències socials i en el cas particular de la sociologia, de bon començament, al País Valencià i a Catalunya (Sanvicén-Torné *et al.*, 2022), es va orientar cap als àmbits on la pandèmia havia tingut més incidència: en l'educació, la desigualtat social i les relacions de gènere, així com en la gent gran o els infants, a part, és clar, de la salut. En el camp de la reflexió científica, també hi va haver la tendència a fer una valoració de conjunt entre febleses i forteses estructurals, que al seu torn es va traduir en les respostes que posaven èmfasi en la disrupció que havia representat la pandèmia en contrast amb la inèrcia del sistema. Pensem que aquí l'experiència de la crisi econòmica prèvia té un gran pes, que en la sociologia havia derivat en les consideracions de tipus «gramscià», en el sentit que un dels reptes amb què es trobava la disciplina era donar compte de la transformació radical de les antigues certeses de la societat moderna, així com d'una nova formació social emergent encara per definir. Tesi que es trobava a la base de l'obra pòstuma del sociòleg alemany Ulrich Beck (2016). La urgència pandèmica es podia considerar tant un retorn al pragmatisme com la confirmació d'aquesta posició en la qual s'afirmava la fi d'un «món vell» i l'emergència d'un de nou —bastant galdós, cal dir-ho. Apuntàvem les sospites, però, de fins a quin punt la reorientació de les prio-

ritats en la recerca sociològica responia a la situació d'emergència —i, extrapolant els resultats, en general de les diferents disciplines que s'integren a les ciències socials—, o si s'havia de considerar més aviat l'acomodació a unes convocatòries que, com ja hem dit, privilegiaven la recerca en aquests àmbits. Això, sense menystenir la fortaleses que prèviament a la pandèmia ja tenien la majoria d'àrees esmentades a la sociologia catalana i valenciana, tant en la sociologia de l'educació com des de la perspectiva de gènere.

4. Desescalada i construcció d'una «normalitat» impossible

Recordem ara amb certa ironia l'especulació sobre la forma que adquiria la crisi econòmica durant la pandèmia i la manera de sortir-ne: el ball de lletres que anaven de la V a l'L, i com aviat es va substituir per l'alfabet grec per a denominar les variants del virus, de la Delta o l'Òmicron. L'amnèsia que ens imposa el ritme accelerat que caracteritza el nou mil·lenni fa que alguns ja hagin oblidat la pomposa declaració propagandística de la «nova normalitat», l'estiu del 2020, quan tot just sortíem del confinament, a mitjans del primer any de la pandèmia. Eslògan del que aleshores ingènuament es presentava com l'agulla de la brúixola que marcava el nord de la societat a la fi del confinament, amb una clara vocació performativa. El president socialista, i amb ell el Govern d'Espanya, el va emprar impúdicament sense fer fàstics a un origen obviat: l'oportunisme d'aprofitar el «momentum» provocat per la crisi com una gran ocasió (de fer negoci).

Aquest era el missatge del llibre en el qual s'inspirava el discurs polític, el receptari del magnat de Silicon Valley que havia popularitzat a principis de segle XXI el terme dins l'enquadrament neoliberal que significa el discurs de la «resiliència» (McNamee, 2004): no només calia superar la crisi, sinó aprofitar-la i adaptar-se a les noves condicions per a sortir-ne enfortits. Enfortits qui?, aquesta és la pregunta crucial. El sistema, no pas la societat o la població, és la resposta òbvia si contemplem els resultats. En el mateix sentit haurem de pensar en l'eslògan del «*gran reset*», traduït pel «gran reinici», difós també aquell estiu de grans i vanes promeses. Era una fórmula proposada per l'oracle de Davos (Schwab i Malleret, 2020) com una oportunitat de millorar el sistema per sortir de la crisi sociosanitària, com si aquest mateix sistema no estigués a l'arrel de la zoonosi que va provocar la pandèmia, de les condicions que la varen agreujar —com ara la privatització i les retallades de la política de l'austeritat prèvies aplicades al sistema sanitari o educatiu—, ni de les desigualtats creades anteriorment que n'expliquen l'impacte desigual. Totes dues visions encara estaven amarades de l'argument de la «refundació del capitalisme», vot que sentim cada cop que topem de morros amb una de les crisis que si no ha creat el propi sistema capitalista l'ha ajudat a multiplicar-se. No cal dir que la promesa, que en el seu moment portava associada tota la discussió sobre la renda mínima garantida, s'oblida tan bon punt es creu que la crisi ha estat superada.

Si pensem en el desolador panorama que presenta el món quan efectivament donem la pandèmia per finalitzada, veurem què lluny ens trobem de la propaganda política: en comptes del món més inclusiu que prometien, la desigualtat segueix desenfrenada; les discussions sobre la redistribució de la riquesa i l'activitat han quedat aparcades; i la descarbonització està en plena reculada, aprofitant la crisi energètica i l'escassetat de gas produïda pel conflicte armat a Ucraïna. I és que, com ja s'assenyalava a propòsit de l'autoorganització dels moviments cívics i veïnals a la ciutat de València (Moncusí Ferré i Fioravanti Álvarez, 2022), la desescalada, com a tornada progressiva a «la normalitat», va significar una relaxació de la tensió social que ha estat aprofitada perquè emmudeixin tots els cants de sirena que ens volien fer creure que s'aproximava un redreçament, o una transformació. S'han revelat clarament com el que eren: una manera de protegir el sistema per si de cas la febrada pujava fins a límits que el poguessin posar en perill. El nostre balanç és clar: no hi ha hagut un retorn a cap «normalitat» més enllà de la suspensió de les normes que restringien la mobilitat, imposaven el distanciament social o l'ús de la mascareta, és a dir, les normes de conducta sanitària adoptades per a la contenció de la pandèmia. Fora d'aquest àmbit no hi ha hagut cap retorn, en el sentit que les condicions econòmiques, i amb elles l'ordre social, si han estat modificades, no han millorat pas.

5. Entre la resiliència i la reincidència

A l'hora de fer balanç, els més optimistes han volgut subratllar la resiliència basada en la societat del coneixement que ha fet que en un temps relativament curt es disposés de diferents vacunes, les principals eines per a controlar la pandèmia, amb aportacions considerables del sector públic. Sense oblidar tampoc la robustesa dels sistemes sanitaris, començant per l'esforç abocat pels individus que l'integren. En aquest sentit també s'ha volgut assenyalar la governança de la crisi, que ha evitat que s'estengués el pànic i la desorganització que molts preveïen en la pitjor visió distòpica del futur de les diferents societats que s'enfrontaven a l'amenaça de la pandèmia, malgrat la resistència d'alguns sectors, el malestar més o menys generalitzat així que s'allargava el temps en el qual s'aplicaven les restriccions més estrictes als sectors com el dels serveis en general i el turisme en particular, i els rèdits que certs grups han volgut treure d'aquest malestar.

Una avaluació més ponderada ha consistit a esbrinar si l'afectació es podia considerar conjuntural —com hem vist en principi que podia ser en el cas de la mortalitat i l'esperança de vida, o en un àmbit molt diferent com l'autoorganització veïnal— o si el que feia era agreujar unes tendències no desitjades que ja apuntaven abans —com s'ha dit, de sucumbir a la temptació de la centralització en el cas de l'administració espanyola en particular o a l'avenç de l'anomenat capitalisme de la vigilància arreu—, que si ho valorem de manera pessimista podríem qualificar de «reincidència». És a dir, es tracta de la inèrcia a tornar als mals costums ja imperants abans de la pandèmia, palesa en les promeses que s'han quedat pel camí com la generalització de la

renda mínima garantida universal o la millora en els indicadors mediambientals a partir de l'aturada radical de la majoria de les activitats que contribueixen a la contaminació. Dins aquest calaix, on estem entaforant les diferents tipologies construïdes a partir de la direccionalitat dels efectes de la pandèmia, hi podríem encabir encara aquells fenòmens que fins a la irrupció de la pandèmia es podien considerar emergents —com ara la generalització del teletreball o la concentració de la propietat dels mitjans audiovisuals. A partir d'aquesta experiència sembla que hagin de créixer, o potser han determinat un canvi de tendència —el que alguns creuen que pot haver passat amb la secular tendència al despoblament rural, malgrat el nostre escepticisme al respecte.

Aquesta avaluació, potser pertorbada per un problema d'escala temporal difícil de calibrar, ens porta a una mena d'il·lusió. Per exemple, ja hem dit que l'efecte sobre la mortalitat ens pot semblar conjuntural si tenim en compte la recuperació relativament ràpida que cal esperar de l'esperança de vida a tots els territoris analitzats. Això no obstant, amb la mirada posada en l'ona llarga, podem preguntar-nos si la pandèmia no és un avís sobre el retorn de les malalties infeccioses com una realitat que la transició demogràfica en general i la transició sanitària en particular havien desterrat del nostre imaginari. En efecte, podríem creure que si la pandèmia ha estat el fruit d'una zoonosi, com sembla que apunten tots els indicis, la qual prové del desajust entre el sistema econòmic i el medi ambient, en comptes de considerar-ho un efecte «només» conjuntural, caldria interioritzar-ho com una de les primeres disruptions del sistema, de manera que en el futur haurem d'estar preparats per a nous episodis pandèmics.

6. Referències bibliogràfiques

- AGAMBEN, G. (1998). *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press.
- ARENDRT, H. (2017). *Verdad y mentira en la política*. Barcelona: Pàgina Indòmita.
- BARCELÓ, M.; ALBERTÍ, E.; VILAJOSANA, J. M. (2022). «Reptes democràtics en temps de pandèmia: el termòmetre dels drets de la ciutadania». A: DOMINGO, A.; BARCELÓ, M. (ed.). *Les mutacions socials de la COVID-19*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 39-56.
- BECK, U. (2016). *The Metamorphosis of the World*. Cambridge: Polity Press.
- BOIRA, J. V.; NEL·LO, O.; SEGUÍ, J. M.; CHECA, J.; RUIZ, M. (2022). «La Gran aturada. La Mobilitat a Catalunya, les Illes Balears i el País Valencià durant la crisi sanitària de la COVID 19». A: DOMINGO, A.; BARCELÓ, M. (ed.). *Les mutacions socials de la COVID-19*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 103-130.
- BURGUEÑO, J. (ed.) (2021). *La nova geografia de la Catalunya Postcovid*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana de Geografia.
- CAMIADÉ, M.; CICRES, J.; HERRERIA, L. (2022). «Impacte social de la COVID-19 en l'Espai català transfronterer i Andorra». A: DOMINGO, A.; BARCELÓ, M. (ed.). *Impacte social de la COVID-19: Una mirada multidisciplinària*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. <<https://doi.org/10.2436/15.3000.01.9>>.
- CARRERAS, A. (2022). «L'impacte de la pandèmia de COVID-19 en l'Economia: Reflexions sobre la ignorància col·lectiva». A: DOMINGO, A.; BARCELÓ, M. (ed.). *Impacte social de la COVID-19: Una mirada multidisciplinària*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. <<https://doi.org/10.2436/15.3000.01.4>>.

- CASTELLÓ, M.; SALA-BUBARÉ, A.; SUÑÉ-SOLER, N. (2022). «Fer recerca en temps d'incertesa». A: DOMINGO, A.; BARCELÓ, M. (ed.). *Les mutacions socials de la COVID-19*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 153-172.
- COROMINES PIULATS, M.; MARTORI MUNSANT, A. (2022). «COVID 19 i comunicació a Catalunya: Accentuació de tendències». A: DOMINGO, A.; BARCELÓ, M. (ed.). *Les mutacions socials de la COVID-19*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 57-82.
- DOMINGO, A. (2018). «Prólogo: “Y por el monte las sardinas, tralará (bis)”. Sobre posverdad y demografía». A: DOMINGO, A. (ed.). *Demografía y Postverdad. Estereotipos, distorsiones y falsedades sobre la evolución de la población*. Barcelona: Icaria, p. 7-15.
- DOMINGO, A.; BARCELÓ, M. (2022a). «Epíleg: Ciències Socials i immunologia biopolítica als Països de parla catalana». A: DOMINGO, A.; BARCELÓ, M. (coord.). *Informe sobre l'Impacte de la COVID-19. Una mirada multidisciplinària*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. <<https://doi.org/10.2436/15.3000.01.12>>.
- (2022b). «Epíleg: dos anys i un dia de pandèmia». A: DOMINGO, A.; BARCELÓ, M. (cur.). *Les mutacions socials de la COVID-19*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 197-210. <<https://doi.org/10.2436/15.3000.02.10>>.
- ESPOSITO, R. (2011). *Bíos. Biopolítica y filosofía*. Buenos Aires: Amorrortu.
- FOUCAULT, M. (2001 [1979]). «Naissance de la Biopolitique». *Annuaire du College de France, 79 année. Histoire des systèmes de pensée, année 1978-79*. A: FOUCAULT, M. *Dits et écrits II, 1976-1988*. Paris: Gallimard, p. 818-825.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2021). *Allò que hem après de la COVID-19*. Barcelona: IEC. (Informes de l'Institut; 5)
- MCNAMEE, R. (2004). *The New Normal*. Nova York: Portfolio.
- MONCUSÍ FERRÉ, A.; FIORAVANTI ÁLVAREZ, H. (2022). «Respostes dels moviments urbans enfront de la COVID-19: el cas de València». A: DOMINGO, A.; BARCELÓ, M. (ed.). *Les mutacions socials de la COVID-19*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 131-152.
- SANVICÉN-TORNÉ, P.; CUSSÓ-PARCERISSES, I.; ABELLÁN LÓPEZ, M. À.; JAREÑO-RUIZ, D. (2022). «Una estranya sacseja les nostres vides. Disseccionant les mutacions de la COVID 19 amb mirada sociològica». A: DOMINGO, A.; BARCELÓ, M. (ed.). *Les mutacions socials de la COVID-19*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 173-196.
- SCHWAB, K.; MALLERET, T. (2020). *COVID-19: The Great Reset*. Ginebra: Forum Publishing.
- SUREDA GARCIA, B.; MIQUEL LARA, A. (2022). «Efectes de la pandèmia de la COVID-19 sobre sistemes educatius ja vulnerables». A: DOMINGO, A.; BARCELÓ, M. (ed.). *Les mutacions socials de la COVID-19*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 83-102.
- ZUBOFF, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism*. Londres: Profile Books.